

**ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ПАРАДОКСИ НА ШЛЯХУ КОНСОЛІДАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Саух Петро Юрійович

д. філос. наук, професор
академік НАПН України, академік-секретар
Відділення вищої освіти НАПН України

Саух Ірина Василівна

д. екон. наук, професор
Житомирський державний університет
імені І. Франка

Анотація. У статті окреслене розуміння історичної пам'яті як репрезентативної форми дійсності, яка постає динамічною системою смислових взірців минулого для ідентифікації людини і суспільства в цілому. Доведено, що солідарне уявлення про минуле власного народу є життєдайною основою для згуртування народу на шляху вирішення проблем, які постають перед державою. Розкрито низку проблем, що перешкоджають імплементації історичної пам'яті в умовах українських реалій, визначено основні імперативи консолідації українського суспільства на основі нового бачення історичної пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, історія України, філодоксичність, безпам'ятство, політична кон'юнктура, подієвість, «рід історії».

Навіть при поверхневому знайомстві з різноманітною літературою про минуле українського народу легко переконатися як в її фрагментарності, низькому рівні науковості, так і в авторитарно-менторській заполітизованості. Як це не прикро, стосується це навіть підручників з історії України. Як наслідок, суспільство втрачає традиційні зв'язки і ментальну єдність,

розколюється на багаточисельні спільноти (за соціальними, регіональними, політичними, культурними й навіть релігійними ознаками). Й кожна така спільнота, переслідуючи свої інтереси, продукує в стані перманентної війни за уми і душі людей власні правила і принципи життя. Відбувається, так би мовити, «капсуляція спільнот», коли люди по-різному трактують події, читають лише звичні для їхнього бачення тексти, чують лише тих, хто думає як вони й заперечують усе те, що не вписується в їхнє власне світорозуміння. Відтак, ми зустрічаємося із суцільною світоглядною філодоксичністю, причиною якої не в останню чергу є обмеженість, а то й примітивізм у розумінні історичної пам'яті.

Певною мірою зрозуміти усе це можна. Йдеться про цілком об'єктивні процеси. Адже кожен новий крок у соціокультурному розвитку будь-якого суспільства завжди спонукає до визначення у ставленні стосовно своєї історії, того досвіду, що дістався у спадок від минулих поколінь. До того ж, існує пряма залежність між масштабністю соціокультурних завдань, які ставить перед собою суспільство, і глибиною та розмахом осягнення попереднього історичного поступу. Чим глибші зміни передбачається здійснити, тим всеосяжнішим і відповідальнішим має бути ставлення до історичного досвіду. Забувати або нехтувати цим означало б зводити будівлю майбутнього на піску. Іншими словами, «визнавати себе випадковими подорожніми на стежках світової історії, які не знають, навіщо прийшли у світ, для чого живуть і чого повинні досягти» [1, с. 8].

Тобто історія пов'язана з пам'яттю, яка долає невпинний час, долає забуття. У цьому непересічна культурна значущість пам'яті. Безпам'ятство – це не просто невдячність перед минулим, а й безвідповідальність перед майбутнім. Щоб не помилятися в майбутньому, ми маємо пам'ятати про свої помилки в минулому [2, с. 19]. А це означає: любити своє минуле і пишатися ним, а не постійно переоцінювати його на догоду мінливим суб'єктивним інтересам чи амбіціям. Цінуючи минуле, ми повинні розуміти, що не обов'язково безпосередньо відтворювати його форми, аби відчувати гордість за діяння своїх

предків. Пам'ять, помножена на моральну оцінку, породжує совість як внутрішню самокритику. Якщо немає пам'яті, то немає оцінки, а отже, немає й совісті. Історична пам'ять народу формує моральний клімат, в якому він живе, в якому кожен із нас повниться добром чи злом.

Й що цікаво – людина, байдужа до історії, культури, традицій і звичаїв, не хоче й не може високопродуктивно працювати. Тобто вона працює..., але прагнення споживати домінує в ній над прагненням продукувати. Споживання, не урівноважене продукуванням, постає як споживацтво, тобто обертається своєю руйнівною стороною. «Після мене хоч потоп» – таким стає життєве кредо людини, «вільної» від історії, тобто від відповідальності перед предками й нащадками, минулим і майбутнім.

Будь-яка соціокультурна трансформація (а саме таку ми переживаємо нині) пов'язана із усвідомленням себе в різнобарвному багатоголосі світу. А це неможливе без певної перспективи бачення, без оцінки історії, бо вона не чиясь об'єктивно бездушна, а власна, переповнена емоціями, точками зору, білими, чорними, а то й кривавими плямами. Але чи готові ми сьогодні незаангажовано подивитися і сприйняти свій історичний поступ? Чи здатні відродити нашу пам'ять, очистивши її від безпам'ятства та ідеологічного схематизму? Чи готові до сприйняття та освоєння тієї історичної спадщини, що стала доступною в наш час? Тридцять років існує незалежна Україна, а ці та інші питання продовжують стояти німим докором нашому національному сумлінню. Ми продовжуємо боротися зі своєю історією, а отже, зі своєю пам'яттю. Перепишуємо, засуджуємо, п'яніємо... Як і колись, намагаємося знайти, а ще краще – дочекатися від владного перста вказівки на єдино правильний кут зору, єдино правильне бачення нашої історії.

На жаль, від самого початку української державної незалежності вченим та освітнім мужам не вдалося обрати справді виважену цивілізовану стратегію і напрями відродження нашої історії та викладання її в закладах освіти як світоглядної, життєдайної дисципліни. Як і раніше, ми ніби прагнемо бути об'єктивними в осягненні нашої історії, але, як і колись, виходимо з обічної

заангажованості, змінюючи оцінки залежно від політичної кон'юнктури. Як і колись, історії надаємо гіпертрофованого значення шляхом її політизації і, як і раніше, продовжуємо тішити себе тим, що поряд із цим явищем відбувається позитивний процес історизації політики.

Звісно, явище політизації історії, на жаль, неминуче. Повністю позбавитися впливу політики на історію нереально. Швидше слід вести мову про мінімізацію впливу політичних партій, ідеології на зміст історичної науки. Але в Україні, як це не прикро, досьгодні відсутній формалізований механізм фіксації соціального замовлення на зміст історичної освіти, що обумовлює її масштабну політизацію. Зрозуміло, що це не має нічого спільного ні з так званою науковістю історії, ні з інтересами прогресивного поступу незалежної України. Не випадково, на цій основі щоразу пропоновані нові обрії відкидають наше суспільство назад у його соціокультурному поступі. Ми швидше руйнуємо традиції, ніж накопичуємо їх.

Не випадково Ф. Ніцше писав, що «історія належить тому, хто живе в потрібному відношенні: як істоті, що є і прагне, як істоті, що охороняє та шанує і, нарешті, як істоті, що страждає і потребує звільнення» [3, с. 12]. Це означає, що проникнутись власною історією, стати «історичним народом» неможливо долучаючись до світу європейської історії через чийсь інтереси. Для цього необхідно берегти і шанувати свою історичну спадщину, страждати від її плюндрування та звільнити від плям, якого б кольору вони не були, та від історичного безпам'ятства. Потрійність відношення, згідно Ф. Ніцше, відповідає потрібності «*роду історії*»: *монументальному, антикварному та критичному*. «Монументальний» підхід до історії – це пошук у минулому зразків для наслідування, пошук смислів, здатних надати певної значущості та виправдати будь-які сучасні діяння. Й що важливо в дискурсі цього підходу: до тих пір, поки минуле зображають як виключний зразок для наслідування, завжди існуватиме небезпека певних спотворень та прикрашувань. «Антикварний» підхід, у свою чергу, зосереджується на фольклорі, побуті, історичних пам'ятках тощо. Що ж стосується «критичного», то суть його

полягає в критичному осмисленні історичних подій та їх оцінок. Думаю, що є сенс прислухатися до міркувань великого негатора.

Неупереджений погляд на наше ставлення до історії дає підстави зробити висновок, що ми маємо справу з усіма трьома підходами до історії. Щоправда, усі вони, особливо «монументальний» та «критичний», спрямовані на різні історичні періоди: одні з яких широко героїзують, натомість інші тлумачать як суцільне історичне небуття. Внаслідок цього складаються умови для нових деформацій історичної пам'яті народу, а отже, й передумови до нових історичних викривлень і манівців.

Якщо слідувати логіці думок Ф. Ніцше та об'єктивно оцінити наше відтворення історичної пам'яті, то масштабний критичний підхід мав би стати для нас домінантним. Звичайно, критичний підхід до своєї історії не означає простої зміни акцентів, позитиву на негатив і навпаки, як це нерідко у нас робиться. Критичне ставлення до власної історії – це прагнення зрозуміти її. Не виправдати, а зрозуміти в її власній суті, не фетишизуючи і не заперечуючи можливі її уроки. Історія – це не мертвий музейний експонат, а жива подієва структура, і живе вона сьогоднішнім, нашим ставленням до неї. Хотілося б, щоб вона стала для нас докором і уроком, приводом для роздумів і надією [2, с. 25].

Відродження історичної пам'яті має на меті не лише поглиблення власного самоусвідомлення, але й консолідації українського суспільства з метою вирішення гострих соціально-економічних та соціокультурних проблем. Відомі слова Іогана Екхарта «хто хоче стати тим, ким повинен бути, має перестати бути тим, ким є» стали наприкінці минулого століття життєвим імперативом кожного українця. Й ми, справді, перестали бути тими, ким були, але так і не стали тими, ким бажали б стати. «Експериментування» над історичною пам'яттю, трансформація духу і випробування їх національним буттям стали причиною того, що Україна протягом трьох десятиліть незалежності не може стати країною, яка знає, чого хоче.

Наслідком наших історико-культурних «сальто-мортале» та вільної і кон'юнктурної інтерпретації історичної пам'яті, як це не прикро, є блокування

взаєморозуміння людей різних соціальних груп, які в ситуації розколу стають не просто «чужими», а іноді навіть «ворожими». І не лише це викликає взаємний страх та недовіру. Адже особливістю нашого сьогодення є ще й те, що подібний розкол має не тільки соціально-груповий, а й територіальний (регіональний) вияв. Й він проходить не просто по тілу України, але й через її душу, через кожен її клітинку. Це страшне явище, воно руйнує можливості об'єднання людей навколо спільного завдання – розбудови сильної, процвітаючої України, сприяє атомізації життя, перетворенню повсякденності в балансування на межі незворотного й непередбачуваного. Стабілізація суспільства й подолання його розколу, формування міцної державно-громадської спільноти сучасного типу (політичної нації) не в останню чергу залежить від науково обґрунтованої концепції історичної пам'яті як репрезентативної форми дійсності та цементуючого алгоритму майбутньої архітекτονіки України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРА

1. Саух П. Ю. Історія: пам'ять минулого чи уроки майбутньому? // Волинські історичні записки. №. 1, 2008. – С. 7–15.
2. Саух П. Україна на межі тисячоліть: трансформація духу і випробування національним буттям. – Рівне: «Волинські обереги», 2001. – С. 219.
3. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни. – Белая Церковь, 1991. – С. 72.